

DOI: <https://doi.org/10.28925/3041-1505.2026.79>
УДК 7.036:341.324(477.75)

Кириченко Олександра Іванівна,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна
ORCID: 0009-0009-4554-0012
e-mail: oikyrychenko.fomd22@kubg.edu.ua

Kyrychenko Oleksandra Ivanivna,
a student of the first (bachelor's) level of higher education,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0009-4554-0012
e-mail: oikyrychenko.fomd22@kubg.edu.ua

ВТРАТА ДОМУ ЯК ДОМІНАНТНА ТЕМА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА ПІСЛЯ ОКУПАЦІЇ КРИМУ

LOSS OF HOME AS A DOMINANT THEME IN CONTEMPORARY UKRAINIAN ART AFTER THE OCCUPATION OF CRIMEA

Анотація. У статті актуалізується проблема втрати Криму та неможливості безперешкодно перебувати в його просторі, що змінює сам характер художнього висловлювання. Якщо раніше пейзажі, створені безпосередньо на узбережжі, були результатом живого спостереження, то тепер вони дедалі частіше постають як реконструкції пам'яті. Це означає перехід від реалістичного зображення до образів,

що ґрунтуються на емоційних асоціаціях.

Море стає не географічним об'єктом, а символом втрати, недосяжності, кордону, який відокремлює минуле життя від теперішнього. Значно зростає роль архіву. Старі фотографії родинних альбомів, знімки кримських дворів, шкіл, мечетей, а також документи депортацій і переселень починають використовуватися як повноцінний художній матеріал.

Важливою тенденцією стає поєднання мистецтва й активізму. Художники не обмежуються суто естетичним висловлюванням, а беруть участь у публічних дискусіях, акціях пам'яті, правозахисних ініціативах. Мистецтво стає інструментом фіксації злочинів, документування зникнень людей, руйнування культурних пам'яток, заборони кримськотатарських інституцій.

В умовах окупації й примусової асиміляції мистецтво виконує функцію опору. Воно повертає голос тим, кого намагаються позбавити права на існування в публічному просторі.

Ключові слова: образотворче мистецтво, пейзаж, живопис, Крим, окупація, національна ідентичність, культурна спадщина, еміграція, стратегія опору.

Abstract. The article brings into focus the problem of the loss of Crimea and the impossibility of moving freely within its space, a condition that alters the very nature of artistic expression. Whereas landscapes once created directly on the coast were the outcome of lived, immediate observation, they now increasingly appear as reconstructions of memory. This marks a shift from realist depiction toward images shaped by emotional associations.

The sea ceases to be a geographical object and becomes a symbol of loss, inaccessibility, and a border separating a

former life from the present one. The role of the archive grows substantially. Old photographs from family albums, images of Crimean courtyards, schools, and mosques, as well as documents of deportation and displacement, begin to function as fully fledged artistic material.

An important tendency is the growing convergence of art and activism. Artists no longer confine themselves to purely aesthetic expression but take part in public debates, commemorative actions, and human rights initiatives. Art becomes a means of recording crimes, documenting disappearances, the destruction of cultural heritage, and the banning of Crimean Tatar institutions.

Under conditions of occupation and forced assimilation, art assumes the role of resistance. It restores a voice to those who are being denied the right to exist in the public sphere.

Keywords: fine art, landscape, painting, Crimea, occupation, national identity, cultural heritage, emigration, strategy of resistance.

Вступ. Окупація Криму у 2014 році стала не лише політичною та територіальною втратою, а й глибокою культурною травмою для України. Ця подія вплинула на колективну пам'ять, національну ідентичність, самоусвідомлення суспільства та значною мірою визначила траєкторію розвитку сучасного українського мистецтва. Втрата доступу до місць пам'яті, до унікальних природних ландшафтів і до культурного простору Криму призвела до зміни тематичних, жанрових та образних домінант у творчості художників, фотографів, письменників, музикантів та інших митців.

Постановка проблеми. Особливо гостро ця тема переживається кримськотатарським народом, для якого Крим – не просто територія, а простір історичної

батьківщини, символ духовної тягlosti та культурної саmобутности. Історія депортацій 1944 року, а пізніше – вимушених міграцій після 2014 року, створила ситуацію повторюваної травми та втрати дому. Митці опинилися в умовах вимушеного переселення, вигнання або добровільної еміграції, що сформувало новий тип «мистецтва вигнання» та «мистецтва без дому».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всьогоденні не залишаються осторонь такі українські (зокрема кримськотатарського походження) історики-дослідники і письменники, як Гульнара Бекірова, Гульнара Абдулаєва, Анна Андрієвська, Анастасія Левкова. Дослідження останніх років показують, що вигнання стає не лише географічним, але й психологічним станом митця. Втрата дому означає втрату звичного світу, укоріненості, відчуття безпеки. В сучасних реаліях художник, письменник чи музикант опиняється в ситуації, де його ідентичність перестає бути стабільною: він більше не «митець із Криму», але й ще не інтегрований у нове середовище. Такий проміжний статус народжує нову художню чутливість, пов'язану з досвідом міжпросторовості, життям «між».

Вигнання змінює спосіб сприйняття реальності: митець починає працювати з темами тимчасовості, крихкості існування, невпевненості у завтрашньому дні. Замість стабільних композицій з'являються фрагменти, уривки пам'яті, перервані наративи [6].

У живописі та графіці це виявляється через мотиви розбитих вікон, уламків, розірваних ліній горизонту; у літературі – через мозаїчні тексти, щоденникові записи, листи, внутрішні монологи. Втрата фізичного дому веде до втрати символічного дому – звичних смислів, уявлень про майбутнє, відчуття приналежності до простору.

Митець позбавляється не лише майстерні чи місця

роботи, але також культурного контексту, до якого він був включений: локальних виставкових просторів, аудиторії, професійних спільнот. Це змушує його заново вибудовувати маршрути комунікації, шукати нових глядачів або читачів, а інколи – працювати насамперед для себе, як способу внутрішнього порятунку.

Дослідження показує, що з'являється нова хвиля солідарності. Митці без дому утворюють спільноти переселенців, беруть участь у резиденціях, створених спеціально для тих, хто втратив доступ до рідних територій. Виставкові проекти про втрату Криму, депортацію кримських татар, руйнування домівок на півдні України стають не лише мистецькими подіями, а й формою колективної психотерапії. Прикладами слугують виставки, присвячені депортації 1944 року та сучасним переселенням, де особисті історії поєднуються з художніми роботами і документальними свідченнями. Такими яскравими прикладами можна назвати: проєкт «Zincir / Ланцюг – ланки пам'яті» в серпні 2023 року, який був покликаний популяризувати історію, культуру та традиції корінних народів України; «Shadow of water» в 2025 році виставка об'єднала митців з Криму та всієї України, багато з яких втратили свої домівки через окупацію, а їхні роботи стали актами солідарності; «Дім постійного вигнання» в 2025 році, який відбувся у виставковому просторі Garage 33-Gallery-Shelter, побудованому митцями для митців у Києві. Він об'єднав практики п'яти кримськотатарських художниць і художників: Еміне Зіятдін, Ренати Асанової, Ельміри Шемседінової, Юсуфа Абібугаєва та Севілі Наріман-кизи. Художники рефлексували працюючи з реконструкцією пам'яті, досліджуючи свою історію через сімейні архіви та спільні ритуали.

Виділення невирішених раніше частин загальної

проблеми. Попри значні досягнення у висвітленні даної теми, залишаються невирішені питання, які потребують подальшого дослідження. Зокрема, довготривала підміна культурної спадщини та імперські наративи. Коли змінюється інтерпретація минулого, змінюється і сучасна ідентичність народу. У випадку Криму наратив про «споконвіку російський Крим» витісняє багатовікову історію кримських татар і українців [5]. Ластівчине гніздо – один із найбільш відомих символів Криму, який активно експлуатувався радянською та російською пропагандою як «візитівка» півострова. Проте цей об'єкт не має глибокого коріння в кримськотатарській чи українській культурній традиції, будучи по суті штучно створеним неоромантичним проєктом. Його використання як головного символу Криму відсуває на периферію реальну історичну спадщину: ханські палаци, мечеті, кримськотатарську архітектуру, середньовічні поселення. До прикладу кілька штучних радянських топонімів, що витісняли історичні назви кримськотатарських поселень:

- Симферополь це Ак-Мечеть / Aqmescit «Біла мечеть», назва була замінена на Симферополь. У радянський період перейменування закріпилося як частина політики русифікації, а кримськотатарська назва практично зникла з офіційного вжитку.

- Севастополь це Ахтіар / Akhtiar «святе місце», назва була замінена на російську Севастополь ще XVIII–XIX ст, а в радянський період закріпилася остаточно як символ військової присутності [1].

- Ялта це Яліта / Yalta «викошене місце, узбережжя». У радянські часи топонім закріпився в сучасній формі і витіснив кримськотатарські корені з офіційного використання.

- Феодосія це Кафа / Kafyu, історична назва Кафа

походить із генуезького та кримськотатарського періоду. Радянська влада остаточно закріпила форму Феодосія, що витіснила автентичну кримськотатарську топонімію, хоча культурні сліди залишилися у документах і пам'яті місцевих жителів [7].

- Сакі це Куйбишеве, історична кримськотатарська назва Saki була замінена на Куйбишеве у 1948 р. на честь радянського діяча Валеріана Куйбишева. Це типова практика радянської влади: заміна топонімів кримськотатарського походження на імена комуністичних діячів або нейтральні російські назви для витіснення місцевої культури [2].

Таким чином формується новий простір пам'яті, у якому справжні сенси замінюються вигаданими. Це саме стосується не лише міст та сіл, а й місцевих ландшафтів, до прикладу скелю Караул-Оба називають гора Носоріг, мис Капчик – називають гора Дельфін, скелю Кош-Кая – скеля Кішка та ін.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз того, як втрата Криму вплинула на сучасне українське мистецтво, які символи заміщують автентичну культурну спадщину, як формується наратив ностальгії та пам'яті, а також які стратегії опору запропоновані митцями у відповідь на імперські практики привласнення та переписування історії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримські ландшафти – море, гори, перевали, степи – протягом століть були потужними джерелами натхнення для художників і письменників. Втрата фізичного доступу до цих місць означає не лише неможливість створювати морські пейзажі чи зображувати гірські панорами, але й відтинання від важливої частини національної символіки. Простір Криму існує тепер переважно як образ у пам'яті,

фотографіях, спогадах і реконструкціях.

Неможливість повернення до Судацької фортеці, кримських гірських сіл, карадазьких пейзажів змушує митців працювати з архівними зображеннями або власними спогадами, що змінює характер мистецького досвіду з безпосереднього на опосередкований.

Тема втрати дому стала наскрізною для українського мистецтва після 2014 року і особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року. Митці осмислюють досвід вимушеного переселення, еміграції, життя між двома просторами – реальним і втраченим. Візуальні образи валіз, доріг, зачинених дверей, зруйнованих будинків стають постійними мотивами.

Кримська земля завжди була багатою на ремесла та майстрів. У минулі століття існувало близько 70 традиційних кримськотатарських ремесел. Майстри виробляли мідний посуд, були вправними гончарями, у кримських татар було добре розвинене ткацтво, шкіряне виробництво та інші ремесла. На жаль, багато чого вже втрачено. Величезної шкоди розвитку кримськотатарської культури завдала вимушена еміграція корінного народу півострова, а остаточною ударом – депортація 1944 року [3].

Депортація кримських татар 1944 року і вигнання після окупації 2014 року мають низку спільних рис: примусове залишення домівок, руйнування соціальних зв'язків, втрата культурної спадщини. Ця повторюваність породжує глибоке відчуття історичної несправедливості та посилює тему ненадійності дому [4].

Митці переосмислюють архівні фотографії депортації, поєднуючи їх із сучасними сюжетами – залізничні вагони 1944 року перегукуються з автобусами й автівками 2014–2022 років. Таким чином формується візуальна спадкоємність травми. Вони не просто ілюструють

історію, а буквально працюють із пам'яттю, відшаровуючи її пласти, поєднують минуле й теперішнє в одному образі. Такі практики особливо помітні у фотографії, відеоартах та інсталяціях, де архівні матеріали інтегруються у сучасний візуальний контекст. Одним з таких прикладів є роботи кримськотатарського майстра кераміки та художника Рустема Скибіна, його робота «Я тюльпан» показана як символ краю, частково зміщена – метафора розірваної долі Криму та роз'єднаної пам'яті. А українська художниця Катя Буцацька намалювала Крим, використовуючи мул, привезений з півострова.

Важливою тенденцією стає поєднання мистецтва й активізму. Художники не обмежуються суто естетичним висловлюванням, а беруть участь у публічних дискусіях, акціях пам'яті, правозахисних ініціативах. Мистецтво стає інструментом фіксації злочинів, документування зникнень людей, руйнування культурних пам'яток, заборони кримськотатарських інституцій.

Прикладом можуть слугувати плакати й графіка, присвячені політичним в'язням у Криму, або перформанси, що відтворюють досвід контролю, тиску та страху. Так формується нова документально-мистецька естетика, в якій творчість і громадянська позиція нерозривні.

Висновки. Втрата Криму стала потужним каталізатором переосмислення теми дому, належності, пам'яті та ідентичності в українському мистецтві. Митці реагують на політичні події не лише як на зовнішні обставини, але як на особисту екзистенційну драму. Відбувається трансформація жанрів, з'являються нові художні мови, формується потужний пласт «мистецтва вигнання».

Паралельно з цим триває боротьба за культурну спадщину та історичну правду. Практики підміни символів, нав'язування нових імперських наративів зустрічають

опір через творчість, дослідження, документування та збереження пам'яті. Таким чином мистецтво стає не лише відображенням реальності, але й активним інструментом супротиву та майбутнього повернення.

Список використаних джерел:

1. Вапельник К., Стрільчук О. Як Росія змінювала назви в Криму: від Ак'яра до Севастополя. Суспільне Крим, 2025. URL: <https://suspilne.media/crimea/1027513-ak-rosia-zminuvala-nazvi-v-krimu-vid-akara-do-sevastopola/>
2. Депортація кримських татар у запитаннях і відповідях. BBC News Україна, 2015. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/05/150514_tatars_deportation_ko
3. Депортація кримських татар = геноцид. Урядовий кур'єр, 2020. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/deportaciya-krimskih-tatar-genocid/>
4. Інформаційні матеріали про депортацію кримськотатарського народу 1944 рок. Міністерство освіти і науки України, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/news/informatsiyni-materiali-pro-deportatsiyu-krimskotatarskogo-narodu-1944-rok>
5. Наш Крим. Неросійські історії українського півострова. Український інститут національної пам'яті, 2018. URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/nash-krym-nerosiyski-istoriyi-ukrayinskogo-pivostrova>
6. Салієв С. Малюнки з тюрми: 10 робіт кримськотатарського політв'язня Сейрана Салієва, Зміна Інфо. 2021. URL: <https://zmina.info/columns/malyunky-z-tyurmy-10-malyunkiv-krymskotatarskogo-politvyaznya-sejrana-saliyeva/>
7. Справжні кримські назви, знищені СРСР. Історії топонімів та родин. Радіо Свобода, 2021 URL: <https://>

www.radiosvoboda.org/a/toponimika-krumy-spravjni-nazvu/31267506.

References:

1. Vapelnyk K., Strilchuk O. Yak Rosiya zminiuvala nazvy v Krymu:vid Akyara do Sevastopolya. Suspilne Krym, 2025. URL: <https://suspilne.media/crimea/1027513-ak-rosia-zminuvala-nazvi-v-krimu-vid-akara-do-sevastopola/>

2. Deportatsiya krymskykh tatar u zapytannyakh i vidpovidyakh. BBC News Ukrayina, 2015. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/05/150514_tatars_deportation_ko

3. Deportatsiya krymskykh tatar = henotsyd. Uryadovyy kuryer, 2020. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/deportaciya-krimskih-tatar-genocid/>

4. Informatsiyni materialy pro deportatsiyu krymskotatarskoho narodu 1944 rok. Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/news/informatsiyni-materiali-pro-deportatsiyu-krimskotatarskogo-narodu-1944-rok>

5. Nash Krym. Nerosiyski istoriyi ukrayinskoho pivostrova. Ukrayinskyy instytut natsionalnoyi pamyati, 2018. URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/nash-krym-nerosiyski-istoriyi-ukrayinskogo-pivostrova>

6. Saliyev S. Malyunky z tyurmy: 10 robit krymskotatarskoho politvyaznya Seyrana Saliyeva, Zmina Info. 2021. URL: <https://zmina.info/columns/malyunky-z-tyurmy-10-malyunkiv-krymskotatarskogo-politvyaznya-sejrana-saliyeva/>

7. Spravzhni krymski nazvy, znyshcheni SRSR. Istoriyi toponimiv ta rodyn. Radio Svoboda, 2021 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/toponimika-krumy-spravjni-nazvu/31267506>.